

Význam sourozenectví v pozdním věku: příklad krizových událostí¹

Michaela Kvapilová Bartošová²

Filozofická fakulta, Univerzita Palackého, Olomouc³

The Meaning of Siblinghood in Older Age: The Example of Life Crisis. The article focuses on the meanings that social actors attach to siblinghood in older age and the way of support between siblings in the period of life crisis or transitions (divorce, widowhood, illness). It is based on an analysis of data collected in Czechia in 2017–2019 from qualitative interviews and focus groups with participants aged 50+. The analysis highlights the symbolic level of siblinghood in old age and the gradual deepening of the relationship between siblings. The siblings provide each other mainly psychological support, the life transition or event do not significantly change their relationship. Rapprochement between them in old age is rather due to a progression in life course and a change in lifestyle. Siblings have more time for each other, they share common memories and the general experience of aging.

Sociológia 2022, Vol. 54 (č. 1: 5-25)

<https://doi.org/10.31577/sociologia.2022.54.1.1>

Key words: *Siblings in late adulthood; life crisis; life transition; sibling relationship*

Spolu se stárnutím populace a zvyšováním věku dožití se v rámci politik i sociálně vědních výzkumů řeší otázka péče o stárnoucí osoby (u nás např. Dudová 2015). Přestože jako zásadní se jeví zejména pomoc vztahující se k fyzickým aspektům stárnutí, poskytovaná nemohoucím a nemocným lidem, nedílně s tím je spojen také zájem o psychickou pohodu seniorů, zachování kvality jejich života a řešení hrozby sociální izolace, která se zvyšuje spolu s věkem. Společenský kontext, ve kterém jsou otázky péče o seniory nastolovány, přitom zahrnuje protichůdné tendence. Na jednu stranu by se měl podle mnoha různých aktérů (politiků, veřejného mínění i odborníků) tento typ péče odehrávat primárně uvnitř rodin (Dudová 2015). Institucionalizovaná péče o seniory je stále synonymem pro absolutní závislost na druhých, ztrátu vlastního aktérství a lidské intimity a tedy nechtěnou variantou života ve stáří (Lloyd 2000; Gilleard – Higgs 2010; Nosraty et al. 2015). Tomu také odpovídá dosavadní sociální praxe u nás (ale i jinde ve světě), kdy 80 % péče o seniory je skutečně poskytováno mimo instituce (Habartová 2014).

Na druhou stranu ale pozorujeme důsledky společenské individualizace, která se v oblasti rodin a blízkých vztahů projevuje mimo jiné i dlouhodobě a setrvale rostoucím počtem osob žijících v jednočlenných domácnostech (Chandler et al. 2004; Klinenberg 2012). Nejpočetněji zastoupenou věkovou

---

¹ Text byl zpracován v rámci projektu *Šednoucí sourozenectví. Sociologická studie sourozenectví v pozdní dospělosti* (reg. č. GA17-07321S), podpořeného Grantovou agenturou ČR.

² Korespondence: Mgr. Michaela Kvapilová Bartošová, PhD., kvapilova.bartosova@gmail.com

³ Text byl zpracován v rámci půlročního pracovního úvazku na Katedře sociologie, andragogiky a kulturní antropologie Univerzity Palackého v Olomouci v roce 2019.

skupinou mezi těmi, kdo žijí sami, jsou právě senioři, a to zejména ti nejstarší. Osoby ve věku 85 a více let žijí nejčastěji samostatně (43 %), jen 12 % z nich žije v zařízení (Habartová 2014). Je patrné, že ideál, ve kterém jsou negativní aspekty stárnutí překonávány skrze rodinu a uvnitř ní, čelí sociální tendenci k izolaci seniorů mimo jejich rodiny.

Zatímco souvislostem mezigenerační péče o seniory se věnuje řada výzkumů, mimo hlavní zájem bádání zůstávají formy a aspekty podpory sourozenecké nebo obecněji vrstevnické. Vztahy mezi sourozenci a vrstevníky jsou totiž v průběhu stárnutí náchylnější k zániku, ať už v důsledku úmrtí nebo snižujících se možností jejich realizace. Postupná redukce počtu těchto vazeb nebo jejich intenzity nicméně nemusí umenšovat jejich význam v životech sociálních aktérů. Ze své podstaty totiž nabízí jiné kvality než vztahy mezigenerační.

Následující studie byla vedena jednak obecnějšími otázkami: jaký význam přikládají senioři sourozenectví ve starším věku, jak je prožíváno, kým pro sebe navzájem sourozenci jsou a zdali a jak se jejich vztah ve stáří mění? Další otázky se specificky zaměřily na souvislosti podpory a péče během krizových událostí nebo životních tranzicí, které jsou pro stáří typické (nemoc, ovdovění) nebo které mají podobný efekt na život jedince, i když nemusely být přímo prožity ve starším věku (rozvod). Zajímá nás, jak jsou si sourozenci navzájem připraveni pomáhat ve chvílích krize nebo v době, kdy prochází zásadními změnami ve struktuře blízkých vztahů. A zdali tyto události nějak hlouběji mění kvalitu sourozeneckých vztahů či jejich rozvoj ve starším věku.

Sourozenecká péče ve stáří

Goetting (1986) zmiňuje čtyři zásadní významy, které zahrnuje sourozenectví ve starším věku: kamarádství a emocionální podpora, sdílení vzpomínek, potvrzování či řešení sourozenecké rivality a také výpomoc nebo přímá péče.

Právě praktická, přímá péče mezi sourozenci ve starším věku je však méně obvyklá a bývá výsledkem specifických okolností a situačních požadavků (Goetting 1986; Connidis 2010). V hierarchii rodinných vztahů je sourozenecké pomoci nadřazena pomoc mezigenerační, ve které primární péči svým rodičům poskytují děti (Rossi – Rossi 1990; White 2001). V kvalitativních sociologických (Voorpostel – van der Lippe – Flap 2012; Trent – Spitze 2011) či psychologických (Merz – De Jong Gierveld 2016) studiích gerontologie vyjadřují senioři hodnotu sourozeneckého vztahu spíše prostřednictvím vzájemných kontaktů a možnosti překonávat společně osamělost ve stáří než skrze směnu pomoci.

Zvyšování věku dožití, ale také alternativní formy partnerského soužití či změny v partnerském statutu v průběhu biografie však mohou sourozenecké pouto ve středním věku či ve stáří zvýznamňovat (Avioli 1989; Connidis

2010). Jsou to právě lidé ovdovělí, singles nebo bezdětní, kteří jsou v intenzivnějším kontaktu se svými sourozenci než ti, kdo žijí v manželství a mají děti (Chappell – Badger 1989; Wenger et al. 2000; Murphy 2004). V případě rozvodu nebo ovdovění jsou si sourozenci navzájem oporou a jejich vztah se skrze tyto životní události může prohlubovat (Connidis 2010).

Podle Connidis (1992) jsou rozvod i ovdovění různé formy manželského rozpadu a i jejich efekt na sourozenecké vztahy je proto podobný. V kvalitativním výzkumu odhaluje autorka latentní potenciál sourozeneckých vztahů, který je prostřednictvím těchto tranzicí aktivován: sourozenecké pouto vnímají respondenti jako samozřejmé, lze jej znovu vybudovat na základě minulé zkušenosti nebo znovuotevřít jeho emocionální sílu. Rozvod či ovdovění popisují také jako „moment obratu“, vlivem něhož dochází ke zlepšení sourozeneckých vztahů.

Connidis (1989, 2010) konstatovala, že sourozenci tvoří největší část sítě instrumentální podpory u single osob, především u žen, a druhou největší po dětech v sítích ovdovělých osob a rozvedených žen. Absence životního partnera a bezdětnost zvyšují dostupnost jedinců coby potenciálních pomocníků pro své sourozence, dokonce v případě dlouhodobé pomoci v nemoci nebo poskytnutí bydlení.

Interakce mezi sourozenci v dospělosti jsou závislé na genderu. Ženy uvádějí častější kontakty i bližší vztahy se sourozenci než muži, nebo sourozence s vyšší pravděpodobností než muži počítají mezi své důvěrníky a společníky (např. Campbell et al. 1999; Spitze – Trent 2006). Ženy jsou obecně těmi, kdo v rámci rodiny iniciuje a udržuje vztahy s příbuznými (Hagestad – Burton 1986; Burbidge – Minnes 2014).

Právě ženy jsou také typickými obyvatelkami jednočlenných domácností seniorů (Davis et al. 1997; Kafková Petrová – Sedláková 2017) a lze tedy předpokládat, že sourozenecké vazby pro ně budou ve stáří důležitým zdrojem podpory.

Přestože sociální interakce mezi sourozenci se mění s věkem, výzkumy se neshodnou na tom, s jakým výsledkem. Mnohé studie docházejí k závěru, že sourozenecké vztahy spolu s věkem zintenzivňují, zvláště s odchodem do starobního důchodu (Lee et al. 1990; White 2001; Connidis 2010). Jiné výzkumy naopak ukazují, že zvyšující se věk má na vzájemné kontakty i podporu mezi sourozenci spíše negativní účinky (Spitze – Trent 2006). Podle mnoha autorů však nelze změny vztahů mezi sourozenci interpretovat pouze jako vývojový důsledek stárnutí, ale spíše je vnímat v souvislosti s věkově specifickými životními tranzicemi (Connidis 1992; White 2001).

Východiska výzkumu sourozenectví v pozdní dospělosti

Specifikum sourozenecké vazby tkví v její dlouhodobosti a dvojakosti. Sourozenectví prostupuje celým životem od dětství po dospělost, případně i stáří, a je utvářeno ve velmi komplexní síti vztahů – v původní rodině i vlastní rodině prokreační (Connidis 1992, 2010; Spitze – Trent 2006; Cicirelli 2008). Na jednu stranu jde o vztah nevolený, který vzniká „osudem“ – narozením nebo v případě nevlastních sourozenců rozvodem a opětovným vztahem rodičů. Na druhou stranu je spolu s přechodem sourozenců k dospělosti otevřen mnohem větší volbě, dobrovolnosti či výběru než jiné rodinné vztahy (např. mezi rodiči a dětmi) a v této rovině má tendenci přibližovat se vztahům přátelským. Nejsou na něj kladena taková očekávání, resp. tato očekávání nejsou vždy jednoznačná (Burbidge – Minnes 2014; Cicirelli 1994).

Jako nejvhodnější pro studium sourozenectví proto spatřujeme koncept ambivalence (více viz Sýkorová 2019), na jehož základě lze rodinné vztahy v individualizované společnosti vnímat v jejich nejednoznačnosti a kontradikcích a jako otevřené nutnosti opakovaného vyjednávání. Dynamika rodinných vztahů je ve velké míře dána právě snahou jedinců vypořádat se s ambivalencemi, kterými jsou pro tyto vztahy typické (Lüscher – Pillemer 1998; Connidis 2015). Oproti psychologické ambivalenci, která je prožívána na individuální úrovni v podobě pozitivních a negativních emocí vůči členům rodiny, odkazuje sociologická ambivalence na strukturní dimenzi, kdy jsou jedinci konfrontováni s protikladnými či konfliktními sociálními rolemi a normami v rámci sociální struktury, v níž má každý trochu jiné šance a příležitosti (Lüscher – Pillemer 1998; Connidis 2015; Park 2014). Autoři, kteří se konceptem ambivalence v posledních desetiletích zabývají, však zároveň poukazují na nutnost vnímat tento koncept šířeji jako propojující individuální jednání a dynamiku rodiny s jejich širším sociálním a kulturním kontextem (Connidis 2010, 2011, 2015; van Gaalen – Dykstra 2006).

V našem výzkumu pohlížíme na sourozenectví také optikou životního běhu (Hutchison 2019), v jehož průběhu prochází jedinec životními fázemi a přechody, které mohou významným způsobem proměňovat sourozenecký vztah (Lüscher 2005). Sourozenecká zkušenost z dětství se může podílet na tom, jak je význam sourozenectví vnímán v dospělém věku. Podobně se mohou prolínat minulé sourozenecké ambivalence s těmi současnými, spolu s tím, jak se sourozenecké trajektorie proplétají s ostatními rodinnými dráhami. Životní přechody či zásadní životní události, na které se v analýze zaměřujeme, mohou v sourozeneckých vztazích fungovat jako body obratu (Lüscher 2005; Connidis 1992) a podílet se na proměně sourozenecké vazby a jejího významu v biografických sociálních aktérů.

Metodologie výzkumu

Výsledky následující studie vychází z kvalitativní analýzy dat, která byla získána v rámci širšího projektu *Šednoucí sourozenectví. Sociologická studie sourozenectví v pozdní dospělosti*. Kvalitativní výzkum je inspirován principy konstruktivistické zakotvené teorie (Charmaz 2006), která umožňuje odkrýt významy, jež sourozenectví přikládají samotní sociální aktéři a pochopit strategie utváření sourozenectví v průběhu životního běhu a v obdobích životních krizí nebo krizových událostí. Kvalitativní metodologie pomáhá zachytit patrnější i méně zřetelné kontradikce, které mohou v rámci sourozeneckých vztahů vznikat a odhaluje způsoby, jak se s nimi členové rodiny vyrovnávají nebo jak je ve vzájemném vztahu vyjednávají. V datech byla identifikována témata týkající se vztahů mezi sourozenci i ostatními členy rodiny, způsob vyjednávání vzájemných sourozeneckých vztahů, význam sourozenců v jednotlivých fázích života s důrazem na stáří.

Sběr dat probíhal metodou sněhové koule v letech 2017 – 2019. Participanty výzkumu byli muži a ženy starší padesáti let, kteří mají alespoň jednoho žijícího sourozence. Kontaktování byli skrze sociální sítě výzkumnic i prostřednictvím institucí (například přes univerzity třetího věku). V případě, že měli zájem se zúčastnit, byli do výzkumu zařazeni i sourozenci primárně kontaktovaných komunikačních partnerů a partnerek. Studie zahrnuje jak obyvatele velkých i menších měst v České republice (konkrétně v Jihomoravském, Moravskoslezském a Olomouckém kraji), tak respondenty žijící na venkově. Výzkumný vzorek vznikl prostřednictvím teoretického nasycení: výzkum pokračuje do chvíle, kdy poskytuje nová data zodpovídající výzkumné otázky (Denzin – Lincoln 2000).

Přestože bylo provedeno celkem 89 individuálních rozhovorů a několik skupinových diskusí s respondenty vybraných charakteristik⁴, následující analýza využívá celku dat jen částečně. Zatímco první analytická podkapitola čerpá z dat napříč všemi rozhovory a zaměřuje se na symbolický význam sourozenectví ve stáří, další podkapitoly se již specificky zabývají rozvodem, nemocí a ovdověním v kontextu sourozeneckých vztahů a vychází proto z rozhovorů s těmi respondenty, kteří tuto zkušenost mají a ve svých vyprávěních ji nějak rozvíjí. Konkrétně výzkumný vzorek zahrnuje 11 respondentů se zkušeností vlastního rozvodu (z toho 4 byli dotazováni v rámci skupinové diskuse) a 34 se zkušeností ovdovění (4 opět v rámci skupinové diskuse). V tomto vzorku je přítomno 26 žen a 19 mužů, jejichž průměrný věk činí 76

---

⁴ Rozhovory ve skupinových diskusích se zaměřily na téma sourozenectví ve vztahu k ovdovění, bezdětnosti, rozvodu a jedináčkovství – participanti museli mít osobní zkušenost daného jevu, resp. události.

let⁵. Nemoc je v rozhovorech akcentována trochu jiným způsobem, nejenom jako odžitá zkušenost vlastní nebo sourozence, ale i jako hypotetická situace. V analýze jsou proto opět využívána data napříč všemi rozhovory⁶.

Hlavním výzkumným nástrojem byl nestrukturovaný hloubkový rozhovor vedený zvláště s každým ze sourozenců. Úvodní otázka byla záměrně položena co nejobecněji: „Máte sourozence, jste něčí bratr/sestra. Co o tom můžete říct?“ Poté, co komunikační partneři a partnerky využili možnost volné interpretace tématu, doptávaly se výzkumnice na souvislosti, které z jejich vyprávění vyplynuly a na další otázky, které se ukázaly být podstatné v kontextu sbíraných dat a jejich průběžné analýzy. Otázky se týkaly zejména proměny sourozeneckých vztahů v průběhu životního běhu, v souvislosti s různými životními tranzicemi a zejména se zřetelem na význam sourozenecké vazby ve stáří. Další data o komunikačním partnerovi, jeho sourozenci (sourozencích) a širší rodině byla získána na konci rozhovoru prostřednictvím strukturovaného dotazníku⁷. I v jeho průběhu mohli partneři své odpovědi rozvést podle vlastního uvážení. Celý rozhovor byl nahráván na diktafon, doplněn terénními poznámkami a poté přepsán. Průměrná délka jednoho rozhovoru činila zhruba 2 hodiny.

Veškerá osobní data, která by mohla odhalit identitu mluvčích, byla při prepisech rozhovorů anonymizována a v analýze proto vystupují komunikační partneři a partnerky pod přezdívkami.

Symbolický význam sourozenectví

Vedle nepřibuzenských vrstevnických vztahů je sourozenectví další vazbou, která může prostupovat celým životem, od dětství až po stáří. Senioři ve výzkumu vnímali sourozenectví jako vztah samozřejmý, o kterém není nutné příliš vyprávět, vysvětlovat ho nebo zpochybňovat. Je popisován v termínech přirozenosti, danosti a zároveň jako vztah jedinečný, zásadní, těžko nahraditelný.

Zdá se, že vnímání jeho výlučnosti je dáno i tím, jakým způsobem se podílí na utváření vlastní identity mluvčích. Nezávisle na sobě otevírají sestry Janinka (75)⁸ a Rodokmenka (80) vyprávění o sourozenectví příběhem, kdy starší z nich vybrala mladší sestře ještě před jejím narozením jméno. Výběr jména,

---

⁵ Pouze tři respondenti jsou mladší 60 let, převažují tedy lidé mladšího seniorského (60-74 let) a staršího seniorského věku (75-95 let). Podobně je tomu i v celku sesbíraných rozhovorů.

⁶ Z 89 respondentů bylo ve výzkumu 54 žen a 35 mužů. Vedle osob ovdovělých a rozvedených, na které se zde zaměřujeme, bylo 26 respondentů žijících v manželství a pouze tři svobodní a jeden žijící v nesezdaném soužití.

⁷ Jednalo se o upravenou verzi dotazníků: The Family Structure Questionnaire, Sibling Contact Questionnaire (Burbidge – Minnes 2014) a The Adult Sibling Familial Relationship Scale (Wałęcka-Matyja 2015).

⁸ V závorce za přezdívkami citovaných mluvčích je uveden jejich věk.

jako jednoho z prvních připsaných znaků nové osoby, symbolicky ustavuje i nové sourozenectví a označuje jeho důležitost.

Stejně jako v jiných výpovědích se i u těchto sester, které opakovaně deklarují vzájemné pouto a dobrý vztah, mísí pozitivně vnímané vzpomínky na prožitky sourozenectví v dětství s poukazem na zkušenosti spíše negativní – vzájemnou revnivost, naschvály či závist:

... (sestra) byla o 4 roky starší, tak na mě měla ona dohlédnout. A vzpomínám si, co mi taky prováděla. To už nevím, kolik mi bylo, asi tři. Na zahradě byl ohýnek a děti napadlo na něm taky opéct žížaly a ona mě je donutila jíst. Ještě doted' cítím tu hlínu mezi zubama, no (smích). Pak si ještě vzpomínám ve čtyřicátém pátém při osvobození, že jsem jí strašně záviděla, my jsme ještě bydleli v (název obce) až na konci. A Rusi tam děti vozili na kole a tu mou sestru teda taky, ale mě ne – to jsem jí hrozně záviděla.

Janinka, 75 let

Komunikační partnerka prvně citovanou vzpomínku na jednu stranu zlehčuje (směje se jí), její až naturalistický popis zároveň dokládá, jak silně je do její mysli zapsaná. Kvalitu vztahu mezi sestrami udával v tomto případě věkový rozdíl, který se zároveň podílel na tom, jak citovaná mluvčí vnímala sebe sama ve vztahu k širšímu okolí (bylo nutné na ni dohlédnout, bylo možné s ní manipulovat, nemohla dělat všechno to, co ostatní).

Podobné zkušenosti z dětství (ať už dané pořadím narození nebo třeba rozdílným přístupem rodičů k dětem) umožňují seniorům vysvětlit také současnou podobu sourozeneckého vztahu (proč je takový jaký je, kdo v něm hraje jakou roli). Zároveň ale zakládají povědomí o jejich vlastní povaze, o tom, kdo jsem a jaký jsem. Například Ctibor (76), jeden z mála respondentů, kteří deklarují špatný vztah se sourozencem, se během celého rozhovoru snaží vysvětlit trvalé neshody s bratrem a opakovaně přitom poukazuje na rozdílný přístup rodičů k bratrům v dětství: Ctibor byl jako starší bratr víc hlídaný, rodiče na něj byly přísnější, jeho mladší bratr měl volnější výchovu. V návaznosti na odlišný přístup rodičů popisuje bratra jako citovějšího, svobodomyšlnějšího člověka, sebe jako racionálního introverta. Z toho pak vyvozuje i rozdílný vztah obou bratrů k ženám nebo odlišné pojetí jejich víry.

Sourozenci jsou nedílnou součástí formativního období dětství a dospívání a vymezení se vůči nim (s poukazem na jejich odlišnost či podobnost) potvrzuje a vysvětluje pozici sebe sama v síti rodiny, ostatních vztahů, ale i v obecném životním směřování. Na důležitost sourozenecké vazby jako zdroji potvrzování osobní identity a její kontinuity poukazují i jiné výzkumy (Mize – Pinjala 2002).

Sourozenecké vztahy jsou první zkušeností intimního vztahu s vrstevníky a jako takové velmi pravděpodobně utváří naši budoucí perspektivu rodinného

soužití (Connidis 2010). Možné ambivalence mezi sourozenci proto mohou být sociálními aktéry vnímány jako nedílná součást příběhu sourozenectví a zároveň příběhu, který vypráví o sobě samých.

Je to právě pokročilejší věk, který starším lidem umožňuje lépe se s danými kontradikcemi v sourozeneckém vztahu smířit a přijmout je. Sourozenectví ve stáří, ať už kontinuálně nebo znovu, nabývá podle komunikačních partnerů na důležitosti. Sourozenci jsou vnímáni jako blízké osoby, s konkrétním a praktickým dopadem v každodennosti, jejich existence je však zároveň nepřímo popisována jako vysoce symbolická (viz také Bedford 1989; Cicirelli 1995). Vystupují ve vyprávěních seniorů jako určití „svědkové života“, osoby, které zde vždy byly a svým svědectvím, ne nutně vysloveným, dávají životu v jeho závěrečném období smysl, potvrzují ho v jeho celku:

Je hodně důležité mít sourozence, protože člověk má pořád kontakt s celým svým životem a tu hlavní osobu, která ví, že když začne o něčem mluvit, že pochopí, o čem mluví. Což je znát to prostředí, ty kořeny, z čeho to vychází, je tam hodně společných vzpomínek.

Alena, 74 let

Přestože podle vyprávění komunikačních partnerů se role sourozenců v průběhu života mění, a ne vždy jsou přítomni u zásadních událostí biografie, figurují někde v pozadí jako osoby, se kterými se počítá a které mají navzájem o svých životech alespoň základních přehled. Sourozenecké vztahy umožňují sdílení životních zkušeností a jsou základem pro společné vzpomínání a udržování rodinné paměti (Cicirelli 1995; Connidis 2011). Nižší frekvence sourozeneckých vztahů v určitém období života nebo i menší obeznámenost o sobě navzájem nevyklučují pocity silné sounáležitosti v podobě společných vzpomínek a poukazují na latentnost vztahu (Bedford 1998).

Zejména ti sourozenci, kteří jsou si věkově blízcí, spolu mohou ve stáří sdílet obecnou vrstevnickou zkušenost, ať už vyjádřenou skrze fyzické obtíže stárnutí nebo pocit vzdalování se mladším generacím:

Už si tak jako zbýváme. Že přece jenom ti mladí mají svoje starosti a už všechny tři cítíme, že jsme těm mladým na obtíž, přece jen starý člověk všude zavazí.

Lubica, 81 let

Upevňování vztahu mezi sourozenci ve stáří však může být jednoduše dáno tím, že na rozdíl od předchozích životních etap na sebe mají sourozenci znovu čas:

Já si myslím, že si teď ještě více rozumíme (se sestrou) než kdysi, protože tenkrát jsme měly plnou hlavu své rodiny, svých kluků, svých, já nevím, lásek a všeho možného (se smíchem).

Leona, 79 let

Dosavadní výzkumy se nicméně neshodnou na tom, proč a na základě jakých mechanismů dochází s postupujícím věkem k aktualizaci či prohloubení vztahu mezi sourozenci. Může to být dáno obecným předpokladem schopnosti starších lidí efektivněji usměrňovat vlastní emoce, vyhýbat se konfliktům ve vztazích a předcházet jim (Hay – Fingerman 2005; Lang – Carstensen 2002) a tedy lépe zvládat ambivalence, které sourozenectví zahrnuje a snáze udržovat prostor k pozitivnímu rozvíjení vztahu. Jiní autoři zdůrazňují vliv vybraných životních tranzicí, jejichž společný prožitek může sourozeneckou vazbu proměnit a prohloubit (Connidis 1992; White 2001).

V následujících podkapitolách se věnujeme třem krizovým životním událostem, které mohou mít vliv na změnu sourozeneckého vztahu ptáme se, jak se vepsaly do vnímání sourozeneckého vztahu a zdali jejich působením došlo k jeho proměně.

Nemoc jako výraz připravenosti k pomoci

Ochotu postarat se o svého sourozence v období nějakého typu nouze prezentuje většina komunikačních partnerů a partnerek jako normu, samozřejmost, která vyplývá z podstaty sourozeneckého vztahu. Často je to právě nemoc nebo nemožnost sourozence vzniklá následkem úrazu, skrze které mluvčí vyjadřují hypotetickou připravenost k pomoci.

Praktická péče o člena rodiny však podléhá představám o její hierarchizaci. Přednostní péče se očekává od těch příbuzných, kteří jsou považováni za bližší – tedy od dětí a partnerů či partnerek. Toto přesvědčení se v rozhovorech objevuje právě ve spojení s nemocí sourozence:

„my jsme byli čtyři (sourozenci), a to je daleko lepší, protože člověk má těch opor víc, cítí se silnější, bezpečnější (...) je to víceméně psychická podpora, ne, že by za mě něco udělali nebo že by mně něco dávali nebo tak, to je čistě otázka psychologická nebo psychická.

Tazatelka: a že byste si teďka pomáhali nějak jinak, než prostě tou podporou emocionální?

No tak, když si třeba zlomí nohu, tak za ní jedu, že ... ale není to taková denní pomoc, na kterou by člověk jako spoléhal, na to má vlastně si myslím každý tu nejbližší rodinu, že, když má děti a tak, ale stejně mně to (vědomí potencionální pomoci od sourozenců) dělá dobře...

Alena, 74 let

Paní Alena mluví o psychické podpoře mezi sourozenci ve stáří, která převažuje nad podporou praktickou. Materiální či praktickou formu podpory chápe jako zálohu v případě, že selže pomoc nejbližších. Citovaná žena však není v situaci, kdy by musela sourozeneckou pomoc skutečně využít a příklad jiného respondenta ukazuje, že pomoc od sourozence není jednoznačně nárokovatelná:

Tazatelka: Kdyby se ti něco přihodilo, myslíš si, že sestra je ten člověk, který by ti pomohl?

Myslím si, že ano. Ale jako v podstatě to nevím, nejsem o tom přesvědčen (smích). (...) Nemám vlastní rodinu, jsem zvyklý se spoléhat jenom sám na sebe a nejsem zvyklý příliš žádat o pomoc. Takže ani moji nejbližší z rodiny v tom nejsou nijak zahrnuti, ale s přibývajícím lety o tom začínám přemýšlet a myslím si, že bychom si třeba na toto téma mohli se sestrou promluvit.

Tazatelka: A co by takový rozhovor obsahoval?

No zeptal bych se, jestli by byla ochotna a schopna mi pomoci, kdybych se dostal do obtíží...

Tazatelka: A jaký zdroj opory bys od ní očekával?

Tak všeobecně podporu, jakoby účast (...). To by asi záleželo na tom, do jakých potíží bych se dostal.

Drahoš, 50 let

Citace pochází z úst muže, který je ve výzkumu spíše výjimkou. Jednak proto, že je mladší než ostatní respondenti a také proto, že je svobodný a bezdětný. Možnost, že se ocitne sám, bez pomoci, je vzhledem k nepřítomnosti partnerky a dětí v jeho případě reálnější než u ostatních. A přestože je relativně mladý, vnímá už v tomto věku potřebu vyjednat se svou sestrou možnost budoucí podpory. Na počátku citace, stejně jako mnoho ostatních respondentů, deklaruje přesvědčení o pomoci ze strany sestry, nicméně hned poté znejistí. Nakonec je zřejmé, že ani neví, jak přesně by měla pomoc od sestry vypadat a v jakém případě ji může vlastně vyžadovat. Tím, že je sourozenecká pomoc definovaná jako záložní a odsunuta až na druhé či třetí místo v hierarchii zdrojů péče, je také mnohem více teoretická a existuje často jen ve formě deklarace.

Rozpory, které se objevují v pasážích o sourozenecké podpoře v případě nemoci, ale i dále na příkladu ovdovění, podporují umístění sourozenecké vazby někde uprostřed pomyslné škály mezi volenými a nevolenými vztahy a velmi dobře ilustrují ambivalenci sourozeneckého pouta. Sourozenectví jako příbuzenská vazba na jednu stranu zakládá určitý typ zodpovědnosti, míra její

nejednoznačnosti a neurčitosti je však natolik velká, že ji nelze vyžadovat a její odmítnutí (ať ze strany potřebného nebo potenciálního pomáhajícího sourozence) je vnímána jako legitimní.

Ve výzkumu se nicméně objevuje několik případů, kdy dotazovaní senioři skutečně nabídli velmi intenzivní a každodenní podporu potřebným sourozencům. Ve všech případech šlo o situaci, kdy se daní sourozenci ocitli bez pomoci ostatních členů rodiny. Právě absence manžela nebo dětí může být rozhodujícím důvodem poskytnutí péče sourozenci (Cicirelli 1995).

Ochota k pomoci nebyla u těchto komunikačních partnerů vedena blízkostí sourozeneckého pouta jako spíš vědomím závazku vůči nemocnému sourozenci. Zatímco paní Jitka (76) klade důraz na genetické pouto mezi ní a sestrou, paní ze skupinové diskuse odkazuje na zažitou normu. Obě ženy jsou navíc silně věřící a přesvědčení o správnosti svých postojů čerpají také z náboženské tradice. Pomoc sourozenci v nouzi plyne z kombinace vědomí rodinného závazku a přijetí náboženského imperativu.

Byla to právě paní Jitka a také pan Petr (82), kteří svým sourozencům pomohli způsobem překračujícím běžnější formy sourozenecké podpory. Ve chvíli nemoci s nimi začali bydlet. Jitka svou sestru vzala z hospicového zařízení, kde byla nešťastná, a v posledních třech měsících jejího života o ni pečovala. Sestřiny děti přitom Jitku od tohoto kroku odrazovaly a v hospici chtěly matku nechat. Intenzivní pomoc, kterou Jitka své sestře nabídla, kontrastuje s jejich předchozím vztahem, kdy se prakticky 30 let z rozhodnutí sestry nevidály. Sblížily se až během sestřiny nemoci, kterou Jitka vnímala také jako možnost napravení vzájemných vztahů:

... a to jsem vždycky říkala děckám: děcka věřte, že to pouto krve je nade všechno, když je člověk trošku citově založený a prostě vnímá to, tak nakonec všechno v rodině jde odpustit. V rodině jde všechno zase dát do kupy s pomocí boží, jinak to nejde.

Jitka, 76 let

Ani Petr neměl se svým bratrem zvláštní citový vztah, když si ho v době, kdy bratr v 82 letech oslepl a ohluchl, vzal k sobě. O bratrovi mluví Peter nejednoznačně – na jednu stranu vzpomíná na společné chvíle z dětství, na druhou stranu popisuje konfliktní povahu bratra, která vedla k rozvodu i problematickým vztahům s dětmi.

Z rozhovoru s Petrem není jasné, proč si bratra k sobě vzal, respektive Petr danou věc neproblematizuje. V jeho rozhodnutí nefiguruje vědomí náboženské povinnosti jako například v případě Jitky nebo paní ze skupinové diskuse. Hlavním důvodem je nemoc bratra a skutečnost, že jeho děti se o něj nepostaraly. Jinde v rozhovoru nicméně klade Petr důraz na tradiční rodinné uspořádání, když vyslovuje nesouhlas s nesezdaným soužitím ve své rodině, a

v této souvislosti ke vztahům ve své rodině říká: „*Ne všechno se mi v rodině líbí a ne s každým si rozumím. Ale vycházím se všemi, protože musím.*“ Jinými slovy, rodina pro Petra představuje samozřejmý prostor vztahů a péče, který však nemusí být vždy nutně naplněný citovou blízkostí a porozuměním. Motivaci Petra k pomoci bratrovi je proto třeba hledat právě ve vědomí silného závazku vůči vlastní rodině.

Ovdovění jako individualizovaná životní zkušenost

Z celku skupinové diskuse s ovdovělými i z ostatních rozhovorů je patrné, že téma ovdovění ve vztahu k sourozenectví nebylo samo o sobě tématem, ke kterému by se respondenti nějak samozřejmě vyjadřovali. Tazatelka je spíše musela vybízet k tomu, aby vzpomínali, jaká byla role sourozence v období, kdy jim umřel partner či partnerka. Rozhovory ukazují, že zážitek úmrtí partnera sourozenecký vztah ve většině případů nijak zásadně nemění, spíše stvrzuje jeho dosavadní povahu. Forma pomoci se odvíjí od předchozího vztahu sourozenců i od vztahu, který měla rodina (sourozenci) se zemřelým partnerem či partnerkou sourozence:

Ano, sestra byla hodně se mnou, také to prožívala, jak říkám, oni měli manžela rádi, brácha ho považoval za staršího bratra.

skupinová diskuse

Jak naznačuje citace ze skupinové diskuse, podpora nabývá často emocionální podoby, která se projevuje sdílením nebo spoluprožíváním ztráty a v tomto případě také fyzickou blízkostí sourozence. Tato forma pomoci často přichází ve chvíli, kdy z nějakého důvodu nejsou k dispozici vazby, které komunikační partneři považují za bližší – především vztahy s dětmi. Například paní Stele (82) po jejím ovdovění nejvíc pomáhala sestra se svým manželem. Jejich přítomnost v těžkém období svého života zdůvodňovala komunikační partnerka tím, že její vlastní děti pracovaly v té době v zahraničí a nemohly jí proto být nablízku. Stela se sestrou a jejím manželem trávila čas, především první Vánoce bez manžela. Sourozenec v tomto případě funguje jako ochrana před nově vzniklou samotou.

V případě jiné komunikační partnerky je emocionální podpora i fyzická blízkost sestry po smrti manžela popisována jako očekávaná, ale ne zcela naplněná:

A nikdy jsme se (se sestrou) nerozloučily s tím, že bychom se pohádaly a nemluvily jsme spolu. To se nestalo. I když jsem měla problémy, když manžel zemřel, dcera bydlela jinde než já, já jsem dva roky ještě musela pracovat, než jsme se odstěhovala za ní. Takže to bylo kruté, protože sestra dojížděla do práce taky jinam a bylo to daleko, tři čtvrtě hodiny tramvají, než jsme dojely

k sobě, tak v té době se mi trochu, prostě trochu mi to bylo líto, že u mě nebyla tak často, jak jsem potřebovala, protože jsem zůstala úplně sama v tom bytě a prostě ten smutek na vás padá...

Leona, 79 let

Leona na jednu stranu vyjadřuje určité zklamání (*...bylo mi líto, že sestra u mě nebyla tak často, jak jsem potřebovala...*), zároveň v citované pasáži i v pokračování rozhovoru sestřino chování omlouvá a sama pro sebe si zdůvodňuje, proč jí sestra nemohla být nablízku. Z jejího vyprávění i z mnoha dalších rozhovorů vystupuje ovdovění jako výzva a individualizovaná životní zkušenost, kterou je nutné zvládnout a prožít sám/sama, bez pomoci ostatních. Nejen smutek, ale i samota jsou chápány jako nutné průvodní jevy ovdovění:

...když on (manžel) umřel, tak jsem všechno dělala sama, že jsem ani nikoho nežádala o to, aby mi s tím pomohl, třeba pohřeb jela se mnou vyřizovat dcera, to jako jo ...

skupinová diskuse

V prvním okamžiku, když se to (o smrti manželky) dozvěděli (sourozenci), tak okamžitě přijeli a snažili se nějakým způsobem... i tím že vyslechli, co se jak stalo, cítil jsem tam určitou pomoc, ale ne, že bych sám nějak moc požádal. Říkal jsem si, že se s tím musím vyrovnat sám, i když je to teda velice těžký...

Mojmír, 78 let

Ona (sestra) možná měla zase svoje problémy a navíc bydlí u Zábřehu a to je dost daleko. Myslela jsem, že to zvládnou sama.

skupinová diskuse

Ve skupinové diskusi se vyjevují různé aspekty individualizovaného způsobu prožívání ztráty partnera. Z poslední citace je zřejmý určitý typ komunikace mezi sourozenci. Citovaná mluvčí zmiňuje, že sestra „*možná měla svoje problémy*“. Aniž by to věděla jistě, předem předjímá sestřino přílišné zaujetí vlastním životem a problémy a v závislosti na tom vyzdvihuje nutnost vypořádat se se smrtí manžela sama, bez její pomoci. Mojmír zase určitou pomoc přijímá, ale zároveň se od ní částečně distancuje, zdráhá se ji přijmout v úplnosti. Komunikační partnerka ze skupinové diskuse zase vnímá jako samozřejmou pomoc dětí, i když spíše formálního charakteru. Pomoc někoho jiného by musela vyjednat, což nechce.

Podobně uvažují i ostatní účastníci diskuse a zdroje svého postoje, podle kterého je nutné se se ztrátou partnera vyrovnat po svém či příliš nevyžadovat pomoc druhých (včetně sourozenců), hledají často v dětství – ve své výchově nebo v pořadí svého narození mezi sourozenci.

Požadavek starat se spíš o druhé, než přijímat pomoc pro sebe, vnímali někteří z nich v souvislosti se svým údělem prvorozeného dítěte v rodině. Jako takové je rodiče vedli k přijímání odpovědnosti za své sourozence i za úkoly a povinnosti, které rodiče dětem adresovali. Ke svým sourozencům proto i v dospělosti přistupují z pozice starší autority, která neočekává reciproční pomoc.

Z jiného úhlu pohledu účastníků výzkumu může být požadavek „osamělého“ vyrovnávání se s úmrtím blízkého člověka vnímán jako generační záležitost, která odráží dobově podmíněný způsob výchovy starší generace. Respondent Mojmír mluví o tom, že byl vychováván „*normálním způsobem*“, což v kontextu odpovědi znamená, že rodiče nedávali dětem příliš najevo své city a proto ani mezi sourozenci není zvykem vyžadovat od sebe navzájem – slovy Mojmíra – „*zvláštní pozornost*“. Jiná účastnice diskuse k tomu dodává, že ona do určitého věku svým rodičům dokonce vykala. Způsob socializace v dětství, který nepodporuje explicitní vyjadřování emocionální stránky vztahů, dokládají i jiné pasáže z rozhovorů.

I přes tuto sebereflexi komunikačních partnerů lze zdroj vlašného až odmítavého postoje vůči sourozenecké pomoci spatřovat i jinde, jak to vyplývá z dalších úvah Mojmíra. Ten v souvislosti s ovdověním zmiňuje své synovce. Jeho manželství bylo bezdětné a se svými synovci si v proto v období jejich dětství rozvinuli s manželkou nadstandardní vztahy. Často je hlídali, brali je s sebou na prázdniny. V těžkých chvílích ztráty manželky, ale i v jiných krizových situacích, se proto Mojmír obrací raději na ně než na své sourozence. Zdůvodňuje to jednak tím, že k nim s manželkou „*přirostli*“, ale také tím, že je „*trošičku vychovávali*“. Apelem na výchovu připodobňuje svůj vztah k synovcům ke vztahu rodičů a dětí a přiznává mu tím status bližšího příbuzenského vztahu, ve kterém se očekává také intenzivnější vzájemná péče (Rossi – Rossi 1990). Zdá se, že vznik takového vztahu umožňuje reciprocita, kterou Mojmír ve své výpovědi nepřímou vyjadřuje. Zatímco o pomoc sourozenců se zdráhá požádat (viz citace výše), u synovců mu to problém nečiní, protože on sám s manželkou se o ně v minulosti staral, věnoval jim čas, vychovával je, čímž mu vznikl určitý nárok očekávat od nich v případě nutnosti pomocnou ruku.

Na rozdíl od vztahu rodičů a dětí neexistují v našem kulturním prostředí žádná společensky kodifikovaná pravidla, která by měla vliv na průběh a formy vytváření sourozeneckých vztahů. Povinnosti mezi sourozenci jsou nepsané a tudíž ne vždy zcela zřetelné (Kasten 2012). Pomoc od dětí může být vnímána jako samozřejmost, protože vztah rodičů a dětí od samého počátku zahrnuje očekávání reciprocity, byť i ta je v současné individualizované společnosti stále obtížněji vymahatelná. V případě sourozenců však žádný takový nárok na podporu nevzniká.

Sourozectví a rozvod

Životní tranzice zapříčiněná rozvodem není tak výrazně spojena se stářím jako například ovdovění. Pro mnohé komunikační partnerky a partnery je proto rozvod zkušeností již prožitou a odžitou. Ve výzkumu byl navíc rozvedených seniorů nízký počet, z tohoto důvodu byla proto do vzorku doplněna i skupinová diskuse s rozvedenými.

Z mnoha rozhovorů, nejen s rozvedenými, je patrné, že senioři mají často potřebu nějak hodnotit životní partnery svých sourozenců, ať už pozitivně nebo negativně, a že příbuzenská vazba, která začíná svatbou sourozence, může výrazně ovlivňovat sourozenecké vztahy (viz Šlechtová 2021). Přesto rozvod samotný ve vyprávěních seniorů nemá na sourozeneckou vazbu daných mluvčích až tak výrazný vliv.

Nesouhlas se svatbou a podněcování k rozvodu zakusil od své sestry zejména Kamil (66), jehož sourozenecký vztah je, podobně jako celý jeho život, poznamenán velmi výrazným dramatickým obloukem. Rozvod nastartoval těžké období jeho života, kdy se ocitnul na ulici, bez domova. Sestra mu v této době nepomohla tak, jak si představoval:

No prostě jsme se jako nenavštěvovali, já jsem počítal, že, nebo jsem tam byl, že vlastně nemám byt, kde bydlet a že mi nějak pomůže, ty věci, no a ona říká, no ale nějakou podporu ti můžu dát, ale nepočítej s tím, že budu za tebe něco (dále nedořečeno)...

Kamil, 66 let

V době jeho rozvodu už vztah se sestrou nebyl ideální, pravděpodobně i proto, že sestra nesouhlasila s jeho minulými rozhodnutími – výběrem partnerky, svatbou a přepsáním bytu nevlastní dceři. Kamil přesto její pomoc očekával, protože v minulosti si byli velmi blízcí. V době rozhovoru už má kde bydlet a se sestrou opět udržuje pravidelný vztah. Za období života, kdy se ocitnul na ulici, viní především sám sebe a současný sourozenecký vztah považuje za ideální.

Z předešlé citace na jednu stranu vidíme, že Kamil pomoc od sestry očekával a jak sám tvrdí, sestra mu určitou pomoc skutečně nabídla („podporu ti můžu dát“). Na druhou stranu sestra sama určuje, jak přesně bratra podpoří a Kamil v žádné další pasáži rozhovoru svou sestru neobviňuje z nedostatečné pomoci. I v tomto případě se ukazuje, že pomoc od sourozence není jednoduše definovaná a nárokovatelná. Což může být také důvodem, proč lze tento typ nesouladu nebo nepochopení mezi sourozenci snadněji překonat a vztah i přes danou neshodu znovu navázat, jak příklad Kamila a jeho sestry ukazuje. Neexistují-li přesná pravidla, podle kterých je pomoc poskytována, neexistují ani sankce za jejich porušení. Zatímco rodiče své děti mohou například zbavit

dědictví, sourozencům se nabízí „pouze“ možnost pokračovat či nepokračovat ve vzájemném vztahu.

Skupinové diskuse rozvedených se zúčastnili výhradně muži, kteří zmiňují především vliv sester na svůj život a v době svého rozvodu. Především u jednoho respondenta vystupují jeho dvě sestry v pozitivních rolích, ve kterých se mísí mateřský, pečovatelský přístup, role důvěrníc a blízkých přítelkyň, až po chování zahrnující vychovatelské a mentorské rysy. Své sestry vykresluje jako osoby, které se nebály říct mu svůj názor na jeho život, ale zároveň ho vždy přijmout takového jaký je. Jiný muž vzpomíná na to, jak mu sestra prakticky pomáhala, když měl po rozvodu o víkendech v péči své dítě a ona obstarávala tradičně „ženský“ typ péče o něj (například mu vařila).

Na jednu stranu zde pozorujeme až mateřské chování sester vůči bratrům, na druhou stranu vykresluje několik mužů přístup sester oproti rodičovskému jako více bezpodmínečný, nezatížený očekáváním, které rodiče mají vůči dětem. Shodují se na tom, že zatímco svým sestrám se nebáli říct vše o svých problémech a okolnostech rozvodu, rodičům tytéž informace tajili. Jednak proto, aby se nesetkali s neporozuměním a také, aby své rodiče citově nezranili tím, že nenaplnili jejich očekávání o svém životě. Podobně jiný muž v diskusi před svými rodiči tajil prodělaný infarkt, aby jim nepřidělal starosti, sestra však o jeho nemoci věděla.

Vztah rodičů a dětí vyžaduje v tomto smyslu větší míru zodpovědnosti, ale tím pádem se může také stávat méně svobodným a důvěrným. Sourozenská vazba sama o sobě nezakládá nějaké specifické nároky na tom, kým by měl sourozenec být nebo co by měl v životě dosáhnout. Jsou to rodiče, kteří formují své děti a vytváří si vůči nim určité představy či nároky (ať už více či méně uvědomované nebo vyslovené). Sourozenectví se ve vyprávěních zmiňovaných mužů podobá přátelství, ve kterém je na základě vzájemné důvěry možný i kritický pohled na život toho druhého. Jak vyprávění zmíněných mužů ukazuje, mezi sourozenci, kteří po dlouhou dobu sdíleli rodičovskou domácnost, je však pravděpodobně jednodušší a dostupnější i každodenní praktická pomoc (například zmiňované vaření sestry synovci, vzájemné návštěvy v domácnostech atp.), než je tomu u nepříbuzenských přátelských vazeb, ve kterých je míra intimity nižší.

Závěr

Sourozenské vztahy ve stáří jsou v sociálně-vědní literatuře a výzkumech tematizovány spíše výjimečně a dosavadní studie se ne vždy shodnou na tom, zdali a z jakého důvodu je toto pouto v životech seniorů považováno za významné. Výše prezentovaná analýza kvalitativních dat z širšího výzkumu *Šednoucí sourozenectví. Sociologická studie sourozenectví v pozdní dospělosti* vyzdvihla symbolickou rovinu vztahu mezi sourozenci, která dokládá důleži-

tost sourozeneckého pouta v seniorském věku a to bez ohledu na počet reálných kontaktů mezi nimi nebo intenzitu pomoci, jež si poskytují. Sourozenectví se v promluvách komunikačních partnerů a partnerek stává důležitým už jen svou pouhou existencí a tím, jak posiluje identitu mluvčích v poslední fázi života. Je prožíváno zejména na emocionální a sociální úrovni a jeho hodnota se projevuje ve společných vzpomínkách, generační zkušenosti i spoluprožívání stáří. Sourozencům v mnoha případech „stačí, že jsou a vědí o sobě“ (Wellman – Wortley 1990).

Zároveň je v rozhovorech přítomná silná připravenost sourozenců k vzájemné pomoci, která však většinou zůstává na rovině proklamací. Široce sdílená představa o hierarchizaci rodinných vztahů odsunuje sourozenectví až za manželství, rodičovství i prarodičovství (White – Riedmann 1992; White 2001) a teprve absence těchto primárních vztahů dává sourozenectví větší prostor k realizaci, například právě v podobě vzájemné pomoci více než jen emocionálního charakteru (Campbell et al. 1999; Widmer – Girardin 2016).

Jistá druhořadost sourozeneckých pout může mít pravděpodobně vliv na to, že způsob konkrétní podpory a její míra nejsou vnímány jednoznačně, je obtížné je jasně definovat a tedy i nárokovat. Přestože ve výzkumu bylo shromážděno více než 80 kvalitativních rozhovorů a několik skupinových diskusí, jen v několika málo případech získala sourozenecká pomoc intenzivnější podobu (společné bydlení a starost o nemohoucí sourozence nebo intenzivní péče o sourozence v průběhu nemoci). Podobně „neviditelný“ byl sourozenecký vztah i při tak krizových událostech jako je rozvod nebo ovdovění. Přestože v jejich průběhu může být podpora sourozence přítomná, nemá příliš vliv na sourozenecký vztah jako takový. Způsob pomoci vyplývá spíše z dosavadní povahy sourozeneckého vztahu a dále ji stvrzuje. Konkrétní pomoc od sourozence je v některých případech i odmítána nebo je naopak její nenaplněné očekávání omlouváno jako nepatřičné.

Závěry naší studie jsou přitom v rozporu s daty podobného kvalitativního výzkumu Connidis (1992). Ta na příkladu týchž životních situací a jejich spoluprožití sourozenci ukázala, jak zásadně mohou sourozenecký vztah prohloubit nebo změnit jeho kvalitu.

Klíčové životní události a tranzice jako je rozvod, ovdovění či nemoc nezpůsobují na příkladu našeho výzkumu proměnu sourozeneckých pout přímo, přesto jsou součástí mechanismů, které kvalitu sourozenectví ve stáří skutečně zintenzivňují. Ne však samy o sobě, ale jako součást celkového posunu v životních drahách způsobeného stárnutím: dochází k oslabování povinností vůči primární rodině, ať už proměnou či ztrátou některých vztahů, a také ke změně struktury životního času, ve kterém přestává hrát hlavní roli zaměstnání. Sourozenectví tak získává víc reálného i symbolického prostoru. Sourozenci na sebe mají víc času, ale je pro ně také podstatné sdílet – tváří

v tvář vzdalování se mladším generacím – vrstevnickou zkušenost. Je to tedy spíše stárnutí definované skrze tyto klíčové události a přechody, které postupně proměňuje životní styl sociálních aktérů a vyzdvihuje hodnotu sourozenectví (Gold 1987).

Nakonec je třeba říci, že výsledky naší analýzy jsou bezesporu ovlivněny celkovým designem výzkumu, který se primárně orientoval na sourozenectví v jeho celkové šíři a významu a často také z retrospektivního pohledu. Tedy nejenom v souvislosti s konkrétními vybranými událostmi a bezprostředně po jejich prožití. Zpřesnění výsledků by jistě pomohl samostatný výzkum na téma vlivu vybraných životních tranzicí na kvalitu sourozeneckého vztahu, popřípadě i doplnění vzorku o více aktérů jiných charakteristik, jako jsou bezdětní nebo singles.

Michaela Kvapilová Bartošová je socioložka, v letech 2005 – 2018 působila jako výzkumnice na Fakultě sociálních studií v Brně, zabývala se sociologií rodiny a intimity se zaměřením na fenomény bezdětnosti, pozdního mateřství a singles. V současnosti se zabývá evaluací projektů a je zaměstnaná ve státní správě.

LITERATURA

- AVIOLI, P., 1989: The Social Support Functions of Sib-Lings in Later Life: A Theoretical Model. *American Behavioral Scientist* 33: 45-57.
- BEDFORD, V. H., 1989: Ambivalence in Adult Sibling Relationship. *Journal of Family Issues* 10: 211-224.
- BEDFORD, V. H., 1998: Sibling Relationship Troubles and Well-Being in Middle and Old Age. *Family Relations* 47: 369-376.
- BURBIDGE, J. – MINNES, M., 2014: Relationship Quality in Adult Siblings with and without Developmental Disabilities. *Family Relations* 63(1): 148-162.
- CAMPBELL, L. D. – CONNIDIS, I. A. – DAVIES, L., 1999: Siblings Ties in Later Life: A Social Network Analysis. *Journal of Family Issues* 20: 114-148.
- CICIRELLI, V. G., 1994: Sibling Relationships in Cross-Cultural Perspective. *Journal of Marriage and the Family* 56: 7-20.
- CICIRELLI, V. G., 1995: *Sibling Relationships Across the Life Span*. New York: Plenum.
- CICIRELLI, V. G., 2008. Sibling Relationships: Later Life. In Carr, D. (ed.). *Encyclopedia of the Life Course and Human Development*. Vol. 3: Later Life. pp. 367-370. Detroit: Macmillan Reference.
- CONNIDIS, I. A., 1989: Contact between Siblings in Later Life. *The Canadian Journal of Sociology* 14(4): 429-442.
- CONNIDIS, I. A., 2010: *Family Ties and Aging*. Los Angeles: Pine Forge Press.
- CONNIDIS, I. A., 2011: Ambivalence in Fictional Intergenerational Ties: The Portrayal of Family Life in Freedom. *Journal of Family Theory and Review* 3: 305-311.

- CONNIDIS, I. A., 2015: Exploring Ambivalence in Family Ties: Progress and Prospects. *Journal of Marriage and Family* 77(1): 77-95.
- CONNIDIS, I. A., 1992: Life Transitions and the Adult Sibling Tie: A Qualitative Study. *Journal of Marriage and the Family* 54(4): 972-982.
- DAVIS, M., A. – MORITZ, D., J. – NEUHAUS, J., M. – BARCLAY, J., D. – GEE, L., 1997: Living Arrangements, Changes in Living Arrangements, and Survival Among Community Dwelling Older Adults. *American Journal of Public Health* 87(3): 371-377.
- DENZIN, N. – LINCOLN, Y., 2000: The Discipline and Practice of Qualitative Research. In: Denzin, N. K. – Lincoln, Y. S., (eds.): *Handbook of Qualitative Research*, Sage, Thousand Oaks, 1-32.
- DUDOVÁ, R., 2015: Postarat se ve stáří. Rodina a zajištění péče o seniory. Praha: Slon.
- GAALAN VAN, R. I. – DYKSTRA, P., A., 2006: Solidarity and Conflict between Adult Children and Parents: A Latent Class Analysis. *Journal of Marriage and the Family* 68: 947-960.
- GOETTING, A., 1986: The Development Tasks of Siblingship over the Life Cycle. *Journal of Marriage and Family* 48: 703-714.
- GOLD, D. T., 1987: Siblings in Old Age: Something Special. *Canadian Journal on Aging*, 6(3): 199-215.
- GILLEARD, Ch. – HIGGS, P., 2010: Aging without Agency: Theorizing the Fourth Age. *Aging and Mental Health* 14(2): 121-128.
- HABARTOVÁ, P., 2014: Domácnosti jednotlivců. Český statistický úřad. <https://www.czso.cz/documents/10180/20551799/170226-14.pdf/6232226f-f1c1-4d55-9101-26e04a3ab5fd?version=1.0>
- HAGESTAD, G. O. – BURTON, L. M., 1986: Grandparenthood, Life Context, and Family Development. *American Behavioral Scientist* 29(4): 471-484.
- HAY, E. L. – FINGERMAN, K. L. A., 2005: Age Differences in Perceptions of Control in Social Relationship. *International Journal of Aging and Human Development* 60: 53-75.
- HUTCHISON, E., 2019: *Dimensions of Human Behavior. The Changing of Life Course*. Sage.
- CHAPPELL, N. L. – BADGER, M., 1989: Social Isolation and Well-Being. *Journal of Gerontology*, 44(5): S169-S176.
- CHARMAZ, K., C., 2006: *Constructing Grounded Theory: A Practical Guide Through Qualitative Analysis*. Thousand Oaks.
- CHANDLER, J. – WILLIAMS, M. – MACONACHIE, M. – COLLETT, T. – DODGEON, B., 2004: Living Alone: Its Place in Household Formation and Change. *Sociological Research Online*. DOI: <https://doi.org/10.5153/sro.971>
- KAFKOVÁ PETROVÁ, M. – SEDLÁKOVÁ, T., 2017: Čtvrtý věk jako specifické pole pro vyjádření aktérství. *Sociologický časopis* 53(5): 719-736.
- KASTEN, H., 2012: Der aktuelle Stand der Geschwisterforschung. In: Staatsinstitut für Frühpädagogik (IFP): *Online Familienhandbuch* URL: <https://www.familienhandbuch.de/familie-leben/familienformen/geschwister/geschwister.php> (20. 1. 2022).

- KLINENBERG, E., 2012: *Going Solo: The Extraordinary Rise and Surprising Appeal of Living Alone*. New York: The Penguin Press.
- LANG, F. R. – CARSTENSEN, L. L., 2002: Time Counts: Future Time Perspective, Goals, and Social Relationships. *Psychology & Aging* 17(1): 125-139.
- LEE, T. R. – MANCINI, J., A. – MAXWELL, J., W., 1990: Sibling Relationships in Adulthood: Contact Patterns and Motivations. *Journal of Marriage and the Family* 52(2): 431-440.
- LÜSCHER, K., 2005: Looking at Ambivalences: The Contribution of a 'New-Old' View of Intergenerational Relations to the Study of the Life Course. *Advances in Life Course Research* 10: 93-128.
- LÜSCHER, K. – PILLEMER, K., 1998: Intergenerational Ambivalence: A New Approach to the Study of Parent – Child Relations in Later Life. *Journal of Marriage and the Family* 60: 413-425.
- NOSRATY, L. – JYLHÄ, M. – RAITTILA, T. – LUMME-SANDT, K., 2015: Perceptions by the Oldest Old of Successful Aging, Vitality 90 + Study. *Journal of Aging Studies* 32: 50-58.
- MERZ, E.-M. – De JONG GIERVELD, J. 2016: Childhood memories, family ties, sibling support and loneliness in ever-widowed older adults: Quantitative and qualitative results. *Ageing & Society*, 36(3): 534–561.
- MIZE, K., L. – PINJALA, A., 2002: Sisterhood Narratives. Opportunities in Connections. *Journal of Feminist Family Therapy* 14(1): 21-51.
- ROSSI, A. S. – ROSSI, P. H., 1990: *Of Human Bonding: Parent-Child Relations across the Life Course*. New York: Aldine de Gruyter.
- SPITZE, G. – TRENT, K., 2006: Gender Differences in Adult Sibling Relations in Two-Child Families. *Journal of Marriage and Family* 68: 977-992.
- STROUP, A., L. – POLLOCK, G., E., 2009: Economic Well-Being Among White Elderly Divorced. *Journal of Divorce & Remarriage* 31(3-4): 53-68.
- STRAUSS, A. – CORBIN, J., 1998: *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory* (2nd ed.). Sage Publications, Inc.
- SÝKOROVÁ, D., 2019: Sourozenectví v pozdním věku: Příspěvek k teoretické diskusi. *Sociologický časopis* 55(1): 87-110.
- ŠLECHTOVÁ, H., 2021: Sourozenectví a švagrovství ve vyšším věku jako vzájemně provázané a prostupující se sociální role. *Sociologický časopis* 57(2): 219-244.
- TRENT, K. – SPITZE, G. D. 2011: Growing up without Siblings and Adult Sociability Behaviors. *Journal of Family Issues* 32 (9): 1178-1204.
- VOORPOSTEL, M. – van der LIPPE, T. – FLAP, G. 2012: For Better or Worse: Negative Life Events and Sibling Relationships. *International Sociology* 27(3): 330–348.
- WENGER, G. C. – SCOTT, A. – PATTERSON, N., 2000: How Important is Parenthood? Childlessness and Support in Old Age in England. *Ageing & Society* 20: 161-182.
- WALEŃKA-MATYJA, K., 2015: Relationships with Siblings as a Way of Coping with Stress in the early Adulthood and the Level of Self-Esteem. *Polskie Forum Psychologiczne*, 20(3): 285-304.

- WELLMAN, B. – WORTLEY, S., 1990: Different Strokes from Different Folks: Which Community Ties Provide what Support? *American Journal of Sociology* 96: 558-588.
- WHITE, L., 2001: Sibling Relationships over the Life Course: A Panel Analysis. *Journal of Marriage and Family* 63(2): 555-568.
- WHITE, L. K. – RIEDMANN, A., 1992: Ties among Adult Siblings. *Social Forces* 71(1): 85-102.
- WIDMER, E. – GIRARDIN, M., 2016: Actively Generating One's Family: How Elders Shape Their Family Configurations. Pp. 85-104. In: E. Scabini, G. Rossi (eds.). *L'allungamento della vita. Una risorsa per la famiglia, un'opportunità per la società*. Milano: Università Cattolica del Sacro Cuore, Centro di Ateneo Studi e Ricerche sulla Famiglia.